

Наталія Білоус

Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich i ziemskich ziemi halickiej z XVII wieku. / Wydali P. Klint, K. Rzemieniecki, J. Węglorz. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2018. – 606 s.

У 2018 р. у видавництві Вроцлавського університету вийшла у світ збірка testamentів шляхти Галицької землі XVII ст., підготовлена до друку колективом вроцлавських істориків (Павел Клінт, Конрад Жеменецький, Якуб Венгльож). Як зазначають упорядники, даний збірник документів – том 30 – є частиною добре відомого всім історикам багатотомного серійного видання „*Źródła Dziejowe*”, започаткованого Олександром Яблоновським і Адольфом Павінським, що видавалося протягом 1876–1915 рр. Останні п'ять томів цієї серії (2002–2018) опубліковані за редакцією Марка Гурного.

У рецензованому збірнику представлені testamentи заможної, середньої і дрібної шляхти, жінок-шляхтянок, духовних осіб, військових. На початку вміщено повний перелік документів (с. 5–12). Далі у передмові до видання (с. 13–56) висвітлено сім тем: „Галицька земля – історія і кордони”, „Шляхта Галицької землі в XVII ст.”, „Гродські книги Галицької землі”, „Testamenti і testatori z книг Галицької землі”, „Мова і форма testamentів”, „Стан збереження джерел і засади видання”, „Зміст документів”. Загалом опубліковано 263 документи (с. 57–518). Завершує видання перелік скорочень (с. 519–520), найновіша бібліографія з testamentарної проблематики (с. 521–524), словник старопольських термінів (с. 525–528), покажчик імен і місцевостей (с. 529–614), резюме англійською мовою (с. 615).

Дослідження охоплює регіон Галицької землі, яка згідно з тогочасним адміністративно-територіальним устроєм поділялася на три повіти: Галицький, Тереховельський і Коломийський. Згідно з постановою сейму 1563 р. був встановлений окремий сеймик у Галичі. Таке рішення мотивувалося діями і бажаннями галицької шляхти, яка змушена була долати чималі відстані по дорозі до Вишні, аби потрапити на сеймик Руського воєводства. Галицька земля знаходилася в південно-східній частині Руського воєводства, входячи гострим клином між Семигороддя і Молдавію. Південний відрізок кордону Галицької землі був водночас і державним кордоном Корони Польської (згодом – Речі Посполитої). Вона межувала на сході з Червоногородським і Кам'янецьким повітами Подільського воєводства, на півночі – з Кременецьким повітом Волинського воєводства і Львівською землею, а на заході – з Жидачівським повітом. Таке географічне розташування відбилося на всіх сферах життя місцевих мешканців і прибульців, зумовило специфіку канцелярської роботи у цьому регіоні.

На думку упорядників, у Галицькому і Коломийському повітах налічувалося 540 населених пунктів, а в Тереховельському – 190, серед них – 52 міста і містечка (с. 16).

Тут варто наголосити, що ці дані застарілі, а найголовніше – дуже занижена кількість міст. Згідно з останнім дослідженням Мирона Капраля, завдяки динамічним локаційним процесам тільки в Галицькій землі до 1772 р. постало 142 міста, з яких 33 були королівськими, 104 – шляхетськими, ще чотири належали духовенству¹.

Майнова структура Галицької землі XVII ст. до цього часу недостатньо вивчена. Найзаможнішими власниками у регіоні були представники роду Потоцьких. У 1660 р. їм належало понад 110 сіл, міст і містечок, що становило 20% від усіх місцевостей у тому регіоні. Характерною рисою землеволодіння була також наявність значної кількості дрібних шляхетських власників, більшість яких були православними, мали руські імена та послуговувалися руською мовою.

На соціальний і майновий статус тестаторів певною мірою вказують додатки (предикати) до імен в латинському формулярі документів, що вживались в інтитуляції: *nobilis* (шляхетний), *generosus* (урожений), *magnificus* (вельможний), *illustriacus* *magnificus* (ясновельможний). Найбільше тестаторів були окреслені як „урожені” – 183, що може свідчити про походження з середньої шляхти, власників землеволодіння, принаймні одного. „Шляхетними” окреслено 58 осіб, до яких також належала дрібна шляхта (наприклад, Березовські, Жураковські, Дрогомирецькі, Грабовецькі, Голинські, Корчинські, Сваричовські). Двох осіб окреслено як „вельможні” (Юрій Струсь з Коморова, галицький каштелян 1599–1605, староста брацлавський і вінницький; Маріанна з Потоцьких, дочка великого коронного гетьмана і краківського каштеляна Миколая Потоцького і Софії з Фірлеїв, вдова по Адаму Казановському, коронному обозному), трьох як „ясновельможні” (Софія з Замаховських, дружина троцького воєводи Януша Скуміна Тишкевича, вдова по кам’янецькому каштеляну Яну Гольському та подільському воєводи Станіславу Лянцкоронському; Петро Потоцький, брацлавський воєвода і подільський генеральний староста; Агнешка з Кренжеловських, вдова по кам’янецькому каштелянові Адаму Станіславському). Зазначені особи належали до правлячої еліти Галицької землі і всієї Речі Посполитої. Переважна більшість тестаторів – чоловіки: з 263 текстів тільки 63 належать жінкам. До збірника увійшли також тестаменти кількох гродських і земських урядників та їхніх дружин. Вміщено шість актів останньої волі духовних осіб шляхетського походження, з котрих найбільш відомим був Єремія Тисаровський, архієрей Константинопольської православної церкви, єпископ галицький, львівський і кам’янець-подільський (1640). Велику групу тестаторів становлять військові особи, до яких належали як професійні, так і непрофесійні вояки. Один тестамент належав козацькому шпигуну шляхетського походження Войтехові Рокицькому, який був засуджений і страчений у Галичі за дворічну шпигунську діяльність (1651).

Далеко не всі тестатори мали місцеве походження, фіксуються вихідці з різних регіонів Речі Посполитої (Великопольща, Куявія, Мазовія, Підляшшя, Литва). Чимало осіб мали тісні контакти з Кам’янцем (Поділля), що видно на прикладі побожних легатів: Томаш Венглінський відписав 300 злотих на місцеві святині домініканців і францисканців та шпиталі (1606), Мацей Ставський переказав для кам’янецьких єзуїтів 26 штук вогнепальної зброї для їхнього замочку, а шість тес-

¹ Міста на магдебурзькому праві українських земель у XIII–XIX ст. Т. 1: Руське та Белзьке воєводства. / Упор. М. Капраль, Б. Смерека, А. Фелонюк. Львів, 2019, 24–25.

таторів просили про поховання в кам'янецьких костелах (домініканців, босих кармелітів, францисканців, єзуїтів). Томаш Венглінський мав ще маєтності на Волині (село Волиця). Шимон Харленський (1629) походив з Волині, але мав також маєтки в Литві і Галицькій землі. Серед галицьких тестаментів є також виписи з гродських і земських книг Кам'янця, Кременця і Луцька. Так з гродських кременецьких книг вписані до теребовльських тестаменти Матвія Негоцького (1620) і Яна Грабянки (1651), а тестаменти Шимона Харленського (1629) і Адама Лодзінського (1698) потрапили до галицьких книг як виписи з луцьких гродських книг. Кілька текстів записано зі слів третіх осіб, тобто вважаються усними тестаменами, які мали спрощений формуляр і короткий зміст.

На польсько-українському пограниччі мешкала шляхта різних віровизнань, що зайвий раз засвідчує даний збірник документів. Серед середньозаможної шляхти найбільше було католиків. Дрібні шляхтичі, як правило, були православними, у побуті користувалися руською мовою. Наприклад, серед 29 православних тестаторів згадуються: Федір Дедеркало (1606), Криштоф Кевлич (1626), Марина Корчинська (1646), Агата з Шумлянських Терлецька (1649), Стефан Шумлянський (1662), N. Загоровський (1663), Василій Жураковський (1663), Марія Корчинська (1669) та ін. Найбільш відомий у цій категорії заповідачів – біскуп львівський, галицький і кам'янецький Єреміяш Тисаровський (1640). Зафіксовано два лютеранина. Один з них – жовнір Гейн перед смертю змінив віру на католицьку (1698).

У тестаменатах порушувались різноманітні справи: деякі тестатори зосереджувалися на майнових питаннях, стараючись забезпечити спадкоємців та інших членів родини, інші дбали про посмертний спокій душі, відпущення гріхів і віддавали перевагу побожним легатам. Для галицьких тестаментів були характерні усі традиційні клаузули тестаментного формуляру, але часто опускалася диспозиція щодо поховання тіла: у 101 випадку вона загалом відсутня. Винятковим прикладом зазначення місця поховання є тестамент королівського ротмістра Яна Войцеховського, який оформив цей акт під Глуховом (21 I 1664) за день до початку облоги фортеці козаками та росіянами. Тестатор просив у випадку його смерті загорнути його тіло у полотно (бо одяг було шкода), закопати глибоко в халупі, а саму халупу спалити, щоб ніхто не викопав його труп. Він не пошкодував грошей на побожні вчинки – відписав по 50 золотих на костели єзуїтів, домініканців, кармелітів, францисканців у Львові. Ці кошти, призначені на спомин душі небіжчика, мала виплатити його дружина. Яну Войцеховському пощастило пережити цю облогу і вижити, однак смерть його таки спіткала через рік (відомо, що цей акт останньої волі був поданий для вписання до канцелярії 27 I 1665, док. № 148).

Серед тих осіб, які вказували конкретне місце поховання, у 58 випадках – зазначено парафіяльний католицький храм, у 15 випадках – православний. Найпопулярнішими були: костел кармелітів у Теребовлі і костел францисканців у Галичі. Рідше обирали місцем поховання костели домініканців у Єзуполі, Коломиї, Тисмениці, костели бернардинів у Львові і Чорткові. По одному разу згадуються костели бернардинів у Сокалі і Збаражі, домініканців у Мостисках, Підкамені, Черлениці, Кам'янці і Снятині; францисканців у Львові і Кременці, єзуїтів у Кам'янці. Православні тестатори прагнули бути похованими в церквах у Баворові, Бокові, Галичі, Гошові, Радомишлі, Снятині, Жолчові та ін. На ці святині тестатори записували певні суми грошей, хоча серед отримувачів згадуються також святині далеко

за межами Галицької землі: пауліни в Ченстохові, домініканці і єзуїти в Луцьку, бернардинці в Радомі, домініканці і єзуїти в Смоленську, клариски у Варшаві та ін.

Важливою складовою усіх шляхетських тестаментів були розпорядження щодо майна, поділу нерухомості і рухомих речей поміж членами родини, часто – слугами. Забезпечення своїх близьких майном у майбутньому, турбота про стан майна після смерті були одними з найважливіших причин укладення тестаменту. До цього додавалася й потреба залагодити усілякі справи з боржниками і кредиторами. Частина галицьких тестаментів укладалася насамперед із цією метою, що декларувалося на початку акту.

Як зазначають упорядники збірника, у багатьох документах можна віднайти теплі слова стосовно дружини чи чоловіка, сповнені любові та вдячності, часом, щоправда, у стриманій старопольській манері. Часто щодо шлюбного партнера уживалися слова: приятель/ка, коханий/кохана, милий/мила. Іноді зустрічались подяки за спільно прожиті роки. Натомість дуже рідко в тестаментах зустрічаються негативні емоції щодо подружжя, нарікання або скарги на проблеми в шлюбі. Свідченням невдалого подружнього життя є тестамент Кшиштофа Борковського (1663), який намагався позбавити дружину майна або звести її частину до мінімуму через те, що вона погрожувала позбавити його життя (док. 142). Інший тестатор Ян Копичинський зазначав, що дружина відчула на собі труднощі життя з ним, тому в акті останньої волі (1611) він просив прощення у неї та інших осіб, яких скривдив (док. 13). У галицьких тестаментах можна віднайти сліди конфліктів різного характеру. Сім тестаторів повідомляли, що їхню смерть могли пришвидшити рани, які вони отримали в бійках. Чимало біографічної інформації містять акти останньої волі військових осіб.

Упорядники збірника виявили ще одну прикметну деталь з життя галицької шляхти: багато з них були клієнтами магнатів, які мали маєтки у цьому регіоні. Найчастіше патронами середньої і дрібної шляхти були представники родини Потоцьких гербу Пилява. Тестаменти часто інформують про ці залежності, які набирали й майнового характеру. Збереглися згадки про різні фінансові зобов'язання з обох сторін. Потоцькі фігурували в багатьох актах останньої волі ще й як екзекутори (виконавці) тестаментів і опікуни дітей.

Документи, що публікуються у збірнику, походять переважно з книг серії *libri relationes* і *libri inscriptiones* з галицьких і теребовльських гродських та земських книг, що зберігаються у Львівському Центральному Державному історичному архіві України у Львові. Найбільше тестаментів – 157 – віднайдено в гродських галицьких книгах, із них 148 потрапили до реляційних книг і 9 до записових. Ще 96 текстів віднайдено у гродських теребовльських книгах, з яких тільки три вписано у записові книги. Більшість документів (169) походять із другої половини XVII ст. Їхня кількість збільшувалася у судових книгах з 30-х років цього століття. (За моїми спостереженнями, така ж динаміка спостерігається і в інших регіонах Речі Посполитої.) 108 документів через часткові пошкодження текстів не мають точної дати та містять певні лакуни, що відображено в публікації. Однак, як зазначають упорядники, стан збереження документів загалом задовільний. У передмові до видання докладно описуються усі перипетії історичної долі гродського та земського архівів, пов'язані зі збереженням та переміщенням книг, сьогоденний стан і кількісні характеристики (с. 18–23).

Кожен опублікований документ супроводжується заголовком і регестом, де вміщено інформацію про дане джерело, дату впису його до гродської книги, ім'я особи, яка принесла документ у канцелярію. В регесті також вміщено інформацію про тестатора, його родину, шлюбні зв'язки, дітей, кар'єру, маєтності, іноді дату смерті та інформацію генеалогічного характеру (якщо це вдалося встановити).

Переважна більшість галицьких тестаментів записана польською мовою, з додаванням деяких формулювань латиною, переважно зі Святого Письма. Один тестамент записаний виключно латиною (Станіслав Гловінський, 1671), два – руською мовою (Яків Жураковський, 1673, та Андрій Скульський, 1686). Ще два тексти були спочатку записані руською мовою, а потім у гродській канцелярії в Галичі перекладені на польську і вписані у місцеві книги: Матвія Негоцького з кременецької гродської книги 1620 р. та Павла Вітвіцького, укладеного священиком Антонієм (1640). При передачі старопольського письма тексти модернізувалися згідно із заходами видання документів раннього нового часу зі збереженням старопольського характеру окремих слів, які звучали в усній мові інакше, аніж тепер².

Як зауважено у передмові до видання, тестаменти (поряд з кореспонденцією і спогадами) належать до найважливіших джерел приватного характеру, бо вони відображають мікрокосмос тогочасної людини. В останні десятиліття в Польщі значно активізувалися дослідження цих джерел і з'явилося чимало публікацій, присвячених насамперед шляхетським і міщанським тестаментам різних регіонів давньої Речі Посполитої. Зрештою, до них додався ще один регіон.

Підсумовуючи, зазначу, що дане корпусне видання має високий археографічний рівень і може бути зразковим для подібного роду видань у майбутньому, воно прислужиться усім, хто цікавиться соціальною історією Галицького регіону, тестаментами шляхти ранньомодерного часу, а, можливо, заохотить українських істориків до публікацій подібних джерел.

² Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku. Wrocław 1953, 30–33.